

کارکردهای سیاسی - اجتماعی و فرهنگی اربعین حسینی

سید محمود سامانی^۱

چکیده

اجتماع میلیونی در اربعین حسینی به عنوان یکی از آیین‌های دینی که به صورت جمعی و توأم با احساس و دارای هدف برگزار می‌شود، نقش‌ها، ظرفیت‌ها، مؤلفه‌ها و کارکردهای مختلفی دارد و آن را می‌توان از زوایای مختلفی بررسی کرد. یکی از این زوایا، بحث نقش‌ها و کارکردهای سیاسی و اجتماعی اربعین است. اقتدارآفرینی، وحدت و انسجام‌بخشی از کارکردهای سیاسی، و هویت‌بخشی و تقویت روح جمعی از مؤلفه‌ها و کارکردهای اجتماعی است. در این مقاله که در پاسخ به پرسش «کارکردهای سیاسی - اجتماعی و فرهنگی اربعین کدام‌اند؟» سامان یافته است، به تفکیک در این سه محور از منظر اندیشوران معاصر ایرانی بیان خواهد شد. شناخت این کارکردها، آشنایی با ظرفیت عظیم اربعین را، به عنوان حرکتی الهی، در پی خواهد داشت و به بهره‌گیری مطلوب از آن منجر خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: اربعین، کارکرد سیاسی، کارکرد اجتماعی، کارکرد فرهنگی.

۱. عضو گروه تاریخ پژوهشکده حج و زیارت.

آیین‌های حسینی در طول تاریخ نقش بسزایی در حیات شیعه داشته‌اند؛ چنان‌که اربعین را می‌توان از عوامل گسترش تشیع دانست؛ زیرا در طول تاریخ شیعه، حرم‌های شریف امامان معصوم علیهم‌السلام، مراکز علم، تبلیغ و ترویج دین، مبدأ قیام‌ها و نهضت‌ها، محل پیمان بستن و هم‌قسم شدن برای انقلاب‌ها و جنبش‌های اجتماعی و... بوده است. آیین بزرگداشت اربعین در حال حاضر، صفوف شیعیان را درهم تنیده‌تر می‌کند و موجب اقتدار آنان می‌گردد. از این رو شناخت اربعین و پژوهش و ژرف‌اندیشی درباره کارکردهای آن اهمیت بسیاری دارد.

حضور شیعیان از سراسر جهان در مراسم اربعین، یکی از کم‌نظیرترین اجتماعات مذهبی جهان را به وجود می‌آورد و موجب می‌شود تا اقتداری وصف‌ناشدنی مبتنی بر قدرت نرم شیعیان به نمایش گذاشته شود؛ به‌ویژه اینکه این مراسم در اوج تهدیدات امنیتی گروه‌های سلفی - تکفیری چون داعش برگزار می‌شود. ولی این تهدید نه تنها مانع حضور شیعیان در عراق نشده است، بلکه اشتیاق آنان را برای زیارت اربعین، دوچندان کرده است. اما باید توجه داشت که نباید تفکرات و ایده‌هایی را وارد این منسک کنیم که این مسیر را تغییر دهد و آن را از کارکردهای اصلی‌اش تهی سازد.

هم‌افزایی در راستای این پدیده الهی و تاریخی ضروری است و اگر آثار اربعین را به درستی احصا کنیم، می‌بینیم که این حادثه چه نقشی در تاریخ اسلام و تشیع داشته است. با توجه به کارکردهای مهم مراسم میلیون‌گانه اربعین حسینی، در این مقاله به تفکیک به انواع این کارکردها از زبان برخی محققان معاصر ایرانی پرداخته می‌شود.^۱

۱. در استخراج کارکردهای اربعین از سخنرانی‌های چند تن از کارشناسان و اندیشوران حوزوی و دانشگاهی در نشست‌های علمی و... استفاده شده است که از آن جمله‌اند: دکتر مسعود معینی‌پور، عضو هیئت علمی دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام در نشست «بررسی ابعاد فرهنگی - اجتماعی راهپیمایی اربعین»؛ حجت‌الاسلام دکتر محمدتقی سبحانی، رئیس پژوهشکده کلام اهل بیت علیهم‌السلام و مؤسس دفتر مطالعات اسلام و غرب در نشست تخصصی «نظام اربعین، حرکتی به سوی جامعه آرمانی»؛ حجت‌الاسلام دکتر

۱. کارکردهای سیاسی اربعین

الف) اقتدار آفرینی در سایه وحدت: راهپیمایی اربعین موجب اقتدار شیعیان و دیگر مسلمانان در برابر دشمنان به‌ویژه جریان‌های تکفیری خصوصاً داعش می‌شود. بی‌تردید مهم‌ترین کارکرد سیاسی اربعین حسینی در مقطع کنونی و با توجه به گسترش گروه‌های سلفی - تکفیری در کشورهای منطقه، بسیج سیاسی شیعیان است که راهپیمایی بیست میلیون نفری اربعین را به مصداق قدرت بسیج جهان اسلام تبدیل کرده است؛ به بیان دیگر اربعین حسینی تبیین هویت جمعی شیعه و کاربرد مناسک مذهبی به عنوان منابع قدرت و فعال شدن آن از نظر سیاسی است. مهم‌ترین پیام سیاسی بزرگ‌ترین تجمع دینی جهان، وحدت امت اسلامی در سایه محبت و ارادت به خاندان مطهر اهل بیت علیهم‌السلام است؛ چراکه تمام مذاهب اسلامی به محبت اهل بیت علیهم‌السلام اعتقاد دارند و همین می‌تواند محور وحدت اسلامی باشد. توجه به شعارهای مردمی نشان می‌دهد که آزادگی، عزت‌طلبی و ذلت‌گریزی با ماهیت راهپیمایی اربعین پیوند خورده است. لذا این گردهمایی عظیم که به واقع «رستاخیز حسینی» است، رسالت ملی و مذهبی مبتنی بر حفظ سرزمین از اشغال بیگانه و گروه‌های سلفی - تکفیری را گوشزد می‌کند. حضور مردمی در اربعین نشان می‌دهد که مکتب حسینی، قابلیت و قدرت بسیاری برای بسیج کردن مردم دارد.^۱

نتیجه آنکه مراسم اربعین، افزایش قدرت نرم تشیع، امنیت‌سازی و ارتقای وحدت ملی در عراق را در پی داشته است. از این رو گروه‌های سلفی - تکفیری در برابر این رویداد پراهمیت

محسن الویری، عضو هیئت علمی دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام در نشست تخصصی «نظام اربعین، حرکتی به سوی جامعه آرمانی» در سالن اجتماعات مسجد جمکران؛ حجت‌الاسلام احمد رضا دشتی، مدیر گروه شبهه‌شناسی مرکز مطالعات و پاسخگویی به شبهات حوزه علمیه قم؛ حجت‌الاسلام والمسلمین جهانگیری سهروردی، مبلغ بین‌المللی حوزه و استاد مدعو کرسی اسلام‌شناسی دانشگاه حراره زیمبابوه.

۱. البته باید توجه داشت که مراسم پیاده‌روی اربعین هرگز نمایش اقتدار شیعه در برابر دیگر فرق اسلامی نبوده و نیست؛ بلکه نمایش اقتدار جبهه حق در برابر ظلم جهانی است.

موضع گرفته و به آن واکنش نشان داده‌اند.^۱ راهپیمایی اربعین به عنوان یکی از مناسک دینی به بسیج سیاسی - اجتماعی منجر می‌شود؛ بسیجی که ابعاد آن اساساً جهان‌شمول و فرامذهبی است. بدین ترتیب مهم‌ترین نتیجه آن ارائه تصویری حقیقی از شیعه در سپهر عمومی جهان اسلام و همچنین تمام عرصه جهانی است.

ب) نمایش امنیت عراق: برگزاری راهپیمایی صلح‌آمیز اربعین، نمایش امنیت عراق و ضربه نمادین همزمان به گروه تروریستی داعش و ایالات متحده آمریکا است که یکی در پی ناامن‌سازی عراق است و دیگری ایجاد امنیت در عراق را بدون حضور خود ناممکن می‌داند. این قدرت نرم شیعیان است که بدون فرقه‌گرایی، با حضور مسالمت‌آمیز خود در مراسم عاشورا و اربعین، بر وحدت و همبستگی ملی در عراق صحنه می‌گذارند. در واقع همان طور که پیام عاشورا و اربعین ماهیتی فرامذهبی و جهان‌شمول دارد، پیام‌های سیاسی راهپیمایی اربعین نیز قالب‌های فرقه‌گرایانه را شکسته و پیام‌آور صلح، همبستگی و همکاری است.

ج) وحدت بخشی به جهان اسلام: عبادات و فرایض، افزون بر جنبه فردی و تأثیری که در دگرگونی روحی، فکری، اخلاقی و رفتاری افراد بر جای می‌نهند، به نوعی با مسائل اجتماعی و حقوق جمعی نیز در ارتباط‌اند. اربعین در این میان از جمله مناسک و آیین‌های اجتماعی است که به رغم ماهیت درون‌مذهبی‌اش، به دلیل فرادینی و فراملیتی بودن قیام عاشورا، ظرفیت‌های بسیاری را برای زمینه‌سازی تحقق امت واحد اسلامی دارد.

پیاده‌روی و برگزاری آیین اربعین صرفاً حرکتی شیعی و ایرانی نیست؛ بلکه نقطه عطف وحدت میان همه مسلمانان و ایجاد وفاق در جهان اسلام است. اربعین با توجه به کارکردهایی که دارد و وفاقی که در جهان اسلام ایجاد می‌کند، در راستای بینش تمدنی امام خمینی علیه السلام است؛ چنان که ایشان فرمودند: «راه قدس از کربلا می‌گذرد» و این وحدت و همدلی، اقدامی در مقابل تمدن غرب و در راستای رسیدن به آرمان‌های اسلامی است.

۱. در واقع مهم‌ترین راهبردهای این گروه‌ها و حامیان‌شان در برابر راهپیمایی اربعین، ناظر به تقابل با بسیج سیاسی - اجتماعی شیعه و خنثا کردن کارویژه‌های مذکور است.

نتیجه اینکه هم‌گرایی اسلامی از دیگر کارکردهای آیین‌های عاشورایی است که در ادبیات حسینی، اصلاح امت نبوی نام گرفته است. هم‌سویی این آیین‌ها با غرض امام حسین علیه السلام که حفظ جامعه اسلامی بود، نمی‌تواند از نظرها دور نگه داشته شود؛ چنان که امام حسن علیه السلام با همین رویکرد به تدبیر امور سیاسی - اجتماعی پرداخت.

گفتنی است که از محورهای اصلی فعالیت‌های رسانه‌ای و تبلیغاتی شبکه بین‌المللی نظام سلطه، تلاش برای شیعی جلوه دادن این حرکت، و محدود کردن آن در آرمان یک جمعیت مذهبی محدود است. اما حجم راهپیمایی اربعین و آثار جهانی آن انکارناشدنی است. حرکت عظیم اربعین به مثابه مانور بزرگ اقتدار مکتب تشیع و دین اسلام است که می‌تواند قدرت و عظمت مسلمانان را به رخ جهانیان بکشد و باعث اتحاد آنان شود.

د) تقویت مناسبات میان ایران و عراق: مراسم شکوهمند اربعین می‌تواند به ترمیم برخی شکاف‌های ارتباطی مثل کدورت‌های ناشی از جنگ میان زائران ایرانی و عراقی و بهبود بیشتر روابط سیاسی این دو کشور مسلمان کمک شایانی داشته باشد. بی‌تردید تقویت و توسعه مناسبات دو کشور آثار و برکات بسیاری را در پی خواهد داشت و نقش شیعیان در تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی را بارزتر خواهد کرد.

ه) پاسداشت یاد و خاطره امام حسین علیه السلام: از مهم‌ترین کارکردهای آیین اربعین، زنده نگه داشتن یاد و خاطره امام حسین علیه السلام و یاران باوفای اوست که در پرتو شناخت فلسفه قیام و شهادت آنان قابل اکتساب است. این آیین‌ها تلاشی برای زنده نگه داشتن هدف امام است و طبعاً بیشترین دغدغه شرکت‌کنندگان و کارگزاران باید یادکرد این مطلب باشد که قیام امام برای چه بود و چرا جان خویش را فدا کرد. اما از دیگر سو، اربعین مبدأ حرکت جوشنده و تمام‌ناشدنی تبلیغ و ترویج فرهنگ حسینی نیز هست. از اربعین به این سوست که تمام همت و تلاش اهل بیت علیهم السلام و شیعیان و دوستانشان صرف زنده نگه داشتن یاد و خاطره امام حسین علیه السلام و ورود در مبارزه‌ای فرهنگی علیه نظام ستمکار اموی و پس از آن نظام عباسی و همه نظام‌های ستمگر در طول تاریخ است.

اربعین مقطع پایان یافتن اسارت اهل بیت علیهم السلام، کامل شدن رسالت حضرت زینب علیها السلام و امام

سجاد علیه السلام در رسوا ساختن یزیدیان و رساندن پیام سرخ امام حسین علیه السلام به گمراهان کوفی و شامی است. اربعین، پیام پیروزی حق بر باطل و خون بر شمشیر، و آغاز شکل جدیدی از نبرد فرهنگی با طاغوت‌های زمانه است. حادثه عاشورا و بر زمین ریختن خون‌های پاک امام حسین علیه السلام و یاران قهرمانش، بهترین پشتوانه و سرمایه برای این مبارزه تمام‌ناشدنی و مستمر تا قیام قیامت است.

(و) **تقویت هویت شیعی:** پاسداشت اربعین در میان شیعیان اهل بیت علیهم السلام یکی از برجسته‌ترین عوامل تقویت هویت شیعی است. از اربعین است که هویت شیعی جان و قلبی تازه می‌گیرد و با استمداد از نیروی شگرف عاشورا، ظهور پر قدرتی را در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی و نظامی به نمایش می‌گذارد. اربعین، آموزنده این تفکر الهی است که اگر چه باطل - مانند کفی روی آب - ممکن است کوتاه زمانی به جولان و هیجان، افکار عمومی را در دست گیرد و حق‌طلبان را گرفتار قتل، اسارت و انواع بلاها کند، اما عاقبت نیک و پیروزی از آن حق و حق‌طلبان خواهد بود.

دستگاه یزید که با تمام توان برای نابودی حرکت عدالت‌خواهانه امام حسین علیه السلام به میدان آمده بود، در اربعین به شکست خود اعتراف کرد و اهل بیت علیهم السلام را با احترام به سوی مدینه روانه ساخت. از این زمان به بعد شاهد قیام‌ها و حوادثی هستیم که با الهام از قیام امام و یارانش، عرصه را بر حکومت اموی تنگ کرد و آرام آرام زمینه نابودی آن را فراهم ساخت. قیام توابین، قیام مردم مدینه و قیام مختار بن ابی عبید ثقفی در امتداد همین خط پدید آمد و لرزه بر اندام حکومت جبار اموی انداخت.

شیعه با پاسداشت اربعین، پیروزی امام حسین علیه السلام و یارانش را فریاد می‌زند. اگر چه در عاشورا در غم شهادت امام و یارانش می‌گرید و از جنایت‌هایی که بر اهل بیت رفته است مویه می‌کند، اما در اربعین، نتیجه شهادت‌طلبی و جان‌بازی امام و اهل بیتش را به نظاره می‌نشیند. اربعین، شایسته تکریم و بزرگداشت است؛ زیرا اربعین، ثمره عاشوراست و آنچه امام حسین علیه السلام در عاشورا آغاز کرد، در اربعین به بار می‌نشیند.

(ز) **بازخوانی حادثه خونین عاشورا:** اربعین اولین نقطه بعد از عاشوراست و به انسان

فرصت می‌دهد تا حادثه عاشورا را بازخوانی کند. واقعه کربلا به قدری عظیم است که آن را در روز عاشورا نمی‌توان بررسی کرد. بنابراین برای بازخوانی به ایام دیگری نیاز دارد و مهم‌ترین این ایام، روز اربعین است. پس اربعین نقش یادمانی دارد و در آن فرصت بازخوانی عاشورا به ما داده می‌شود؛ عاشورا یک شور است و همه ما باید در این روز غرق شویم و اشکریزان این روز را تجلیل کنیم. در اربعین به بازخوانی و ارتباط مجدد با امام و هدف اصالحی هم‌چنین مبارزه با ظلم از سوی ایشان بپردازیم. ائمه نیز به ما امر کرده‌اند که در روز عاشورا عاشورایی باشیم و تفکر و تجدید بیعت با امام را در اربعین متجلی کنیم.

ح) جریان‌ساز بودن اربعین: اربعین حسینی جرقه‌های عاشورایی را شعله‌ور، و آن را به یک جریان تبدیل می‌کند و دعوت به زیارت اربعین و پیاده رفتن در این مسیر، دعوت به همین جریان‌سازی است. آذرخش عاشورا در اربعین به آتشی شعله‌ور تبدیل می‌شود و قطره‌های باران آن، رودخانه اربعین را به وجود می‌آورد؛ رودخانه‌ای که می‌تواند حرکت ایجاد کند و تغییر به وجود آورد. انسان‌هایی که در عاشورا احساس عاشورایی پیدا کردند، امروز باید احساساتشان را به یکدیگر ضمیمه کنند و بفهمند که تعداد عاشوراییان و احساس‌ها و نگاه‌های عاشورایی چقدر زیاد است و این انسان‌ها چقدر هم‌دل، هم‌رأی و هم‌هدف‌اند؛ یعنی کسی که در مکتب عاشورا تربیت شده است، حالا باید دستاوردهای معرفتی، معنوی، روحی و اخلاقی‌اش را به مشارکت بگذارد. بنابراین نقش جریان‌سازی اربعین مهم است.

ط) ظرفیت‌سازی: از مهم‌ترین آثار و کارکردهای اربعین، ظرفیت‌سازی است. وقتی بتوانیم فرهنگ عاشورایی را شکل دهیم، ظرفیت‌سازی رخ می‌دهد؛ چراکه انسان عاشورایی از خود خواهد پرسید حال چه باید کرد تا عاشورا امتداد یابد، ایجاد این ظرفیت، برعهده اربعین است. اما متأسفانه از اشکالات اربعین این است که نقطه مرکزی در آن وجود ندارد؛ زیرا این حرکت عظیم باید نقطه توقفی داشته باشد تا همه زائران را در مسیر اصلی قرار دهد؛ چراکه اربعین باید جریان‌های مختلف را در یک قالب تجمیع کند و آنها در یک جریان بزرگ‌تر قرار دهد.

ی) نمادسازی: انسان هیچ‌گاه از عاشورا و گریه بر ابا عبدالله الحسین علیه السلام خسته نمی‌شود و با اینکه قرن‌هاست که عاشورا تکرار می‌شود، هرگز کسی از آن احساس تکرار نمی‌کند؛ زیرا

عاشورا زمان و زمین و قوم و طایفه نمی‌شناسد. فقط کافی است که شما عاشورا را معرفی کنید؛ درون‌مایه عاشورا به گونه‌ای است که می‌تواند با محیط‌ها و اوضاع مختلف تطبیق یابد؛ چراکه عاشورا حادثه‌ای بزرگ است که هیچ خط مذهبی و طایفه‌ای در آن وجود ندارد. عاشورا دارای مضمونی بزرگ، بلند و مشترک است که قدرت بازنمایی و نمادسازی‌های متنوع در آن وجود دارد. اکنون سؤال این است که اگر این هسته را بگیریم و آن را توسعه دهیم، آیا اربعین فرصت بزرگی است برای اینکه عاشورا و عاشوراییان یک‌بار به زبان‌ها و کارکردهای گوناگون و برای محیط‌ها و نقش‌های مختلف، الگوسازی کند. البته ما می‌توانیم در این جا، صرف نظر از فرهنگ‌های دیگر، عاشورا را بازنمایی و نمادسازی کنیم، اما این نماد نماد ایرانی عاشورا خواهد بود؛ درحالی‌که اربعین فرصتی فراهم می‌کند تا این درون‌مایه با حضور همه کسانی که می‌توانند در این الگوسازی نقش داشته باشند و تعامل کنند، حرکتی ایجاد کند و از درون این تعامل، همه افراد و گروه‌ها برای وضعیت موجود و آینده خودشان، مدل‌سازی و الگوسازی کنند.

از دیگر کارکردهای سیاسی اربعین می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- زنده نگه داشتن و تقویت روح جمعی و نیز استمرار مبارزات ائمه اطهار علیهم‌السلام در میان

امت؛

- گسترش امید و امیدواری در اوضاع سخت و طاقت‌فرسای بحرانی در میان شیعیان؛

- زنده نگه داشتن روحیات حماسی و دلاوری و شجاعت در افراد و رواج و ادامه آن؛

- ترویج روحیه حق‌طلبی و عدالت‌خواهی و تأکید بر احقاق حق و اجرای عدالت به عنوان

مهم‌ترین آرمان شیعه (این کارکرد را از خلال مضمون زیارتنامه‌ها به روشنی می‌توان دریافت)؛

- احیای روحیه انتقام از ستمکاران با تبیین ظلم‌هایی که بر ائمه اطهار علیهم‌السلام و پیروان آنان

در طول تاریخ رفته است؛

- توجه به جامعه و حکومت آرمانی که امام زمان علیه‌السلام پس از ظهور خود تشکیل خواهد داد؛

- تقویت خودآگاهی دینی و احساس زندگی در قامت یک امت؛ زمینه‌سازی برای تحقق

کنش‌های متعهدانه در راستای تأمین اهداف جهانی اسلام؛

- نمایش طیفی از مشترکات اعتقادی، ارزشی و آرمانی؛ نمایش قدرت عظیم و فروخته توده‌های انسانی مؤمن.

۲. کارکردهای اجتماعی اربعین

آیین‌های اجتماعی به حکم کارکردهایی که در زندگی آدمیان دارند، تداوم، گسترش و ماندگاری می‌یابند. در این میان آیین‌های مذهبی چون نقش و کارکرد مؤثرتر و پاسخ‌گوتری دارند، بیش از دیگر سنت‌ها مورد اقبال و توجه مردم واقع می‌شوند. آیین‌های عاشورایی یا حسینی در فرهنگ شیعی از این مقوله است که به حکم کارکرد بنیادین و پاسخ‌گویی به نیازهای فکری - فرهنگی، روز به روز شکوفاتر و گسترده‌تر می‌شود. آیین‌های بزرگداشت اربعین حسینی یکی از آن سنت‌های عاشورایی است که نه فقط در زمان تعریف‌شده، بلکه در مکان ویژه و به شیوه خاصی در کانون توجه قرار می‌گیرد و هر ساله بر شکوه و عظمت آن افزوده می‌شود؛ به گونه‌ای که بر اساس آماری، شمار افرادی که در سال جاری برای بزرگداشت اربعین در سرزمین کربلا حضور یافتند، حتی از بزرگ‌ترین سنت اسلامی یعنی حج بیت الله الحرام نیز بیشتر بود. اما به راستی این آیین چه کارکردی دارد یا باید داشته باشد؟ بی‌تردید اربعین حسینی یکی از باشکوه‌ترین و عظیم‌ترین مراسم شیعی است که هم به صورت زنده و پویا در حیات اجتماعی جریان دارد و هم منشأ تحولات و هنجارآفرینی فراوانی در کنش‌های فردی و اجتماعی شده است. البته آنچه مراسم و مناسک را در حیات اجتماعی جامعه شیعی از دیگر جوامع متمایز می‌سازد، نه وجود مراسم و مناسک، بلکه ویژگی‌هایی از قبیل گستردگی، ایجاد تجدید حیات و انسجام اجتماعی، تأثیرگذاری، هنجارآفرینی و نقش‌آفرینی در کنش‌های فردی و اجتماعی و... است. تا آنجا که می‌توان گفت کمتر فعالیت اجتماعی به وسعت مراسم و مناسک دینی در حیات اجتماعی، سیاسی و... ما حضور دارد و تأثیرگذار است. برگزاری اربعین حسینی به عنوان یکی از شعائر اسلامی کارکردهای متعددی پیدا می‌کند از جمله: الگوسازی، تقویت حافظه فرهنگی امت، کمک به ایجاد ارتباط و رفتار جمعی، توسعه هنر مذهبی و....

از کارکردهای اجتماعی اربعین می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

الف) انسجام اجتماعی (تقویت روح جمع‌گرایی): امروزه فردگرایی، دیدگاه غالب در جهان است. اما آیین‌هایی مانند اربعین به تقویت روح جمعی کمک شایانی می‌کند. هم‌گراسازی افراد جامعه با یکدیگر، از دیگر کارکردهای آیین‌هاست که بیش از هر سنت دیگری تأثیرگذار است. از این رو نباید به ضد خود مبدل شده و مایه تفرق و دشمنی و نابسامانی اجتماعی شود. نقش تلائمی آیین‌ها از کارکردهای اساسی در جوامع‌اند.

ب) تألیف قلوب و تقویت روح اخوت: همدلی در پرتو ذوب انانیت‌ها و لغو همه تمایزات (قومی، ملی، شغلی، تحصیلی و...) و حذف همه مرزها و فاصله‌ها، از دیگر کارکردهای اجتماعی اربعین است. البته اربعین کارکردها و آثار پنهان و آشکار فراوانی دارد که یکی از آثار آشکار آن، ایجاد الفت بین افراد است.

ج) تقویت ارتباطات و مناسبات انسانی: چنین ارتباطاتی که بر پایه محبت، صمیمیت، تلافی، ایثار، انفاق و تعاون انجام می‌گیرد نیز جزو کارکردهای اجتماعی اربعین است.

د) الگوسازی: یکی از کارکردهای بسیار مؤثر هیئت‌های مذهبی، الگوسازی مبتنی بر دین‌باوری و رعایت هنجارها، ارزش‌ها و اخلاقیات است. افراد با حضور در دسته‌جات، تکایا و حسینیه‌ها و استماع احادیث و درس‌های اخلاقی و گوش دادن به آیات الهی و اشعار مداحان در مدح و ثنای اهل بیت (علیهم‌السلام) به صورت علمی و کاربردی (تعلیم و تربیت)، به فرهنگی راه می‌برند که مبنای آن رعایت معنویات، اخلاقیات، اصول و مبانی انسانی، خودشناسی و خداشناسی است. این کارکرد، انسان را برای رسیدن به هویت مذهبی و حیات دینی کمک می‌کند.

ه) تربیت اخلاقی: اخلاق اجتماعی از کارکردهای دیگر راهپیمایی اربعین است و خیرات و صدقات از مظاهر آن محسوب می‌شود. بنابراین طبق آیه قرآن، به پا داشتن شعائر الهی و اخلاقیات اجتماعی، تقوای قلب و باورهای معنوی را در دل انسان‌ها نهادینه می‌کند.

و) جهان‌اندیشی: در بند مسائل جزئی نبودن از کارکردهای راهپیمایی اربعین است؛ چنان که طبق تنها گزارش غربی از اربعین در یکی از خبرگزاری‌های کشور آلمان، در این راهپیمایی، اغلب مذاهب اسلامی و ادیان مختلف اعم از مسیحی، صابئی، ایزدی و از شصت کشور حضور

داشته‌اند؛ زیرا سیدالشهدا علیه السلام با همه مسلمانان و حتی ادیان الهی پیوند دارد؛ چراکه سالار شهیدان علیه السلام میراث بر قرآن، تورات، انجیل، زبور و دیگر ادیان آسمانی است.

ز) تعالی جویی و فضیلت‌طلبی: یکی دیگر از کارکردهای مراسم اربعین، مساعدت، بسترسازی و کمک به انسان‌ها برای تعالی جویی و فضیلت‌طلبی است. در این نهاد مذهبی که ملاک تفوق و برتری، صرفاً عشق و علاقه به اهل بیت علیهم السلام و رعایت شرع مقدس اسلام و دستورهای الهی است، افراد در کنار هم جمع شده، با فعالیت‌های خدایپسندانه تلاش می‌کنند تا مسیر تعالی را بپیمایند.

ح) کنترل غیر مستقیم انسان‌ها: از دیگر کارکردهای اجتماعی مؤثر اربعین کنترل غیر مستقیم جامعه و افزایش حال و هوای معنوی است. در بررسی‌ها نشان می‌دهد که در ایام و مناسبت‌های اسلامی، به خصوص در ماه‌های محرم، صفر و رمضان، انسان‌ها کمتر دچار وسوسه هوای نفس می‌شوند. حتی بزه‌کاران و مجرمین نیز بعضاً در این ایام از فعالیت‌های غیراخلاقی و انحراف‌آمیز خود می‌کاهند و به سوی معنویات روی می‌آورند.

۳. کارکردهای فرهنگی اربعین

الف) اربعین پدیده کلان فرهنگی: پیاده‌روی اربعین حسینی، پدیده‌ای است که نمی‌توان آن را از نظام فرهنگی جدا دانست. در پیاده‌روی اربعین، امت اسلامی، حرکتی فرهنگی را به نمایش می‌گذارد.^۱ این پیاده‌روی، پیام‌های زیادی دارد. در این حرکت افراد با سن‌های متفاوت و با فرهنگ‌های مختلف، هدفی مشترک دارند. پیاده‌روی اربعین نشان می‌دهد که چطور می‌توان با حرکت فرهنگی، که ذات مخلصانه و خالصانه دارد، موانع سیاسی را از بین برد و بین ملت‌ها پیوند ایجاد کرد. در اربعین حسینی، همه افراد در پیاده‌روی اربعین با نگاه الهی حرکت می‌کنند و این حرکت باعث دوستی بین ما و مردم عراق شده است. این اثر، حماسه حسینی بعد از سال‌هاست.

۱. حسنی، غلامرضا، جامعه‌شناس و عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد، همایش «بررسی تربیتی و روان‌شناختی

پیاده‌روی اربعین».

نباید از نظر دور داشت که راهپیمایی ایام اربعین در عراق، در حال تبدیل شدن به یک پدیده کلان فرهنگی و تمدنی در مقیاس جهان اسلام و بلکه دنیای امروز است. این راهپیمایی، نه یک راهپیمایی به سمت کربلا، بلکه همایش بزرگ انسانی، اخلاقی و فرهنگی است که حقایق بکر و پنهان آن بسیار فراتر از جلوه‌های ظاهری اش است. صحنه‌های ویژه اخلاقی و انسانی در دهه اربعین، در راه‌های منتهی به کربلا در عراق، بسیار شگفتی‌آور است. لذا نباید از تفسیر این پدیده کلان فرهنگی و تمدنی غفلت کرد.

از نظر ویل دورانت «تمدن، نظامی است اجتماعی که موجب تسریع دستاوردهای فرهنگی شده و به منظور بهره‌گیری از اندیشه‌ها، آداب و رسوم و هنر، دست به ابداع و خلاقیت می‌زند؛ نظامی است سیاسی که اخلاق و قانون، نگه دارنده آن می‌باشد و نظامی است اقتصادی که با تداوم تولید، پایدار خواهد ماند» (ویل دورانت، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۵). ساموئل هانتینگتون، «تمدن» را بالاترین گروه‌بندی فرهنگ و گسترده‌ترین سطح هویت فرهنگی به شمار می‌آورد (هانتینگتون، ۱۳۸۲، ص ۴۷). هنری لوکاس «تمدن» را پدیده‌ای به هم تنیده می‌داند که همه رویدادهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و حتی هنر و ادبیات را دربر می‌گیرد (لوکاس، ۱۳۶۶، ج ۱، ص ۷ و ۱۶). بنابراین از کارکردهای مهم اربعین، شکل‌گیری اندیشه‌های تمدنی در دو لایه عمومی و تخصصی است. اربعین این ظرفیت را دارد که تفکر در مسیر پیاده‌روی و عقلانیت معرفتی و اخلاقی و اجتماعی در تعاملات را تقویت کند و محلی برای بارورسازی آن باشد و تحقق این مهم به سیاستگزاری و برنامه‌ریزی در نهادهای متولی احتیاج دارد. عشاق‌الحسین در اوج عشق و احساسشان، به آنچه می‌کنند آگاهی دارند و کاملاً فلسفه «حب‌الحسین» و کارکرد اجتماع حسینی را می‌فهمند و آن را در قالب شعارهای مختلف و متنوع مانند «حب‌الحسین یجمعنا»، «یوحنا حب‌الحسین» یا «عشیره‌الحسین فوق‌العشیره» برجسته می‌کنند و آن را نصب‌العین خود می‌سازند.^۱

۱. معینی پور رئیس مرکز رصد و تعاملات راهبردی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، «نشست بررسی ابعاد فرهنگی - اجتماعی راهپیمایی اربعین»، قم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

ب) تبلور آموزه‌های مذهبی و دینی: اربعین یکی از آیین‌های مهم است که در آن جامعه متدین و ارزش‌گرا تبلور می‌یابد. این آیین‌ها فرصتی برای ترویج دیانت اسلامی و فرهنگ و اندیشه شیعی است که جامعه‌سازی را دنبال می‌کند. آنچه در اربعین ابراز می‌شود، خواسته یا ناخواسته ارزش‌های شیعی تلقی خواهد شد. پس باید از هر گونه بی‌تدبیری و رفتارهای نابجا دور نگه داشته شود تا موجب وهن فکر و فرهنگ شیعی - اسلامی نشود.

نباید از نظر دور داشت که آیین‌ها، تاریخ فرهنگی جوامع‌اند و اصرار بر حفظ آن، تأکید بر نگه‌داشت میراث فرهنگی است و دخل و تصرف در آنها، تحریفی در حوزه فرهنگ شیعی به شمار می‌رود.

ج) آشنایی با ظرفیت‌های گردشگری مذهبی: ظرفیت عظیم اربعین و حضور خیل گسترده زائران در برخی از مناطق و استان‌های کشور عزیزمان ایران، فرصتی ارزنده برای معرفی ظرفیت‌های گردشگری این مناطق به دیگر نقاط کشور است و خود موجب اشتغال می‌شود. اربعین زمینه مناسبی برای ارتباطات فرهنگی میان مؤمنان از بلاد مختلف است. اربعین جایی است که همه شیعیان و دل‌باختگان به آستان حسینی دستاوردهای معنوی و الهی خود را با مردم دیگر تقسیم می‌کنند. این جریان هم‌افزایی و هم‌آوایی با اربعین عجین است و نباید آن را از اربعین بگیریم.

د) حیات بخشی به شیعه: مقوله اربعین، حیات‌بخشی به شیعه است و شیعیان با این رفتارها، نوعی یکسان‌پنداری و همراهی با سیدالشهدا علیه السلام دارند. فرزندان ما باید به شیوه‌های گوناگون با هویت مذهبی شیعی خود آشنا شوند و آن را در نهاد خود ریشه‌دار کنند. سوگواری سالار شهیدان، حضرت اباعبدالله علیه السلام یکی از مؤثرترین رسومی است که به تبیین و ترویج معارف اسلامی و تقویت پایه‌های فرهنگ اهل بیت علیهم السلام در طول تاریخ یاری رسانده است.

مراسم پیاده‌روی اربعین که با حضور عاشقانه و خالصانه دوستان اهل بیت، فارغ از هر ملیت و زبان انجام می‌گیرد، یکی از بهترین فرصت‌های آشنایی و تعمیق روابط معنوی، سیاسی و فرهنگی شیعیان جهان است. این مراسم در قالبی ساده، ملایم و نرم و عاری از هرگونه خشونت و تعرض به دیگر فرق اسلامی، شیعیان را امتی مقتدر و باصلابت معرفی

می‌کند و ضمن به نمایش گذاردن مناسک شیعی، پیام وحدت، یکپارچگی و هوشیاری آنان را به دشمنان و بدخواهان می‌رساند. به جرئت می‌توان گفت، قسمتی از فرهنگ شخصی هر شیعه و بخش اعظم فرهنگ و تمدن اسلامی شیعی، از فرهنگ عاشورا نشئت گرفته است. روح جمع‌گرایی (در جهانی که فردگرایی در آن غالب است)، تقویت ارتباطات و مناسبات انسانی بر پایه محبت، صمیمیت، تلافی، ایثار، انفاق و تعاون، تألیف قلوب و تقویت روح اخوت و همدلی در پرتو ذوب انانیت‌ها و لغو همه تمایزات، اعم از قومی، ملی، شغلی، تحصیلی و... بخشی از کارکردهای اربعین حسینی است.

روابط انسانی در ایام اربعین، بر اساس ملاکات دنیوی و سنججه‌های ملیتی، سیاسی، طبقاتی یا قبیله‌ای شکل نمی‌گیرد؛ بلکه بر محور امری متعالی، معنوی و محبوب، به صورت نظام خدمت به زائر انجام می‌گیرد. در این نظام ارتباطی، هر کسی یا زائرالحسین است یا خادم‌الحسین و خادم زائرالحسین. غیر از این دو، هویت و شناسنامه دیگری در این همایش بزرگ شناخته نمی‌شود. در مراسم اربعین امت اسلامی و بلکه امت انسانی و ایمانی، نظام ارتباطی خود را بر محور حسین بن علی علیه السلام بازتعریف می‌کند. صورت‌بندی چنین امتی بر پایه معشوق و محبوب واحدی انجام می‌یابد که در آن، معرفت، مصیبت و حماسه امام حسین علیه السلام بر همه من‌ها و خودبینی‌ها غالب می‌شود و همه را به یک «ما» تبدیل می‌کند (وحدت اجتماعی بر پایه معشوق مشترک). علاوه بر معشوق مشترک، عشق مشترک انسانی، موجب رقت و لطافت نفسانی و روحی افراد می‌شود و آنها را به هم مهربان‌تر و بلکه عاشق یکدیگر می‌کند (وحدت اجتماعی بر اساس عشق مشترک).

آنچه جوهر و هسته مرکزی اربعین را شکل می‌دهد و آن را به یک جامعه بهشتی در زمانه سکولار امروز تبدیل می‌کند، همین وجود یک «ما» از من‌های مختلف مذهبی، فرهنگی و دینی بر محور یک هدف متعالی و محبوب است. همه من‌ها و خودبینی‌های سفلی در پرتو نور حسینی به یک «ما» و بلکه به یک منِ کُلّی و علوی تبدیل می‌شوند که در آن به رغم وجود کثرات و تعدد و تنوع، تنازعی در کار نیست؛ بلکه هر مقدار بر این تعدد و تنوع افزوده می‌شود، همزیستی و همکاری و همدلی نیز در آن بیشتر می‌شود.

مناسک دینی مانند اربعین، گنجینه‌ای عظیم است که هرچند به ابعاد عبادی و معرفتی آن کمابیش توجه شده است، اما به ابعاد اجتماعی و سیاسی و اقتصادی آن و جایگاه و ظرفیت‌های آن در مسیر تحقق تمدن اسلامی و تعمیق معارف دینی در جان مسلمانان توجه زیادی نشده است. این در حالی است که از یک سو تمدن لیبرال دمکراسی با داعیه تمدن پایان تاریخ به دنبال جهانی کردن خود است و مهم‌ترین چالش خود را در مسیر جهانی‌سازی، اسلام تمدنی می‌داند و از طرف دیگر با بیداری اسلامی بار دیگر زمینه تحقق امت اسلامی پدید آمده است و پرواضح است که در عصر حاضر برای پویایی و بالندگی این امت و مقابله تام و تمام با جهان کفر و الحاد راهی جز پیمودن مسیر تحقق تمدن اسلامی با تمام لوازم تمدنی آن پیش روی امت اسلامی نیست. لذا لازم است همه آموزه‌ها و ظرفیت‌های جهان اسلام با رویکردی تمدنی بازخوانی شود و نقشه‌ای جامع برای تحقق تمدن اسلامی طراحی گردد تا حرکت و پتانسیل جهان اسلام در مسیر واقعی خود قرار گیرد.

از محوری‌ترین و مهم‌ترین کارکردهای اربعین، جهت‌دهی و شکل‌دهی به تمایلات مؤمنانه و ایجاد محبت و همدلی بین امت اسلامی به منزله عنصر مهم و اساسی در شکل‌گیری تمدن اسلامی است. بر این اساس می‌توان تمایلات اجتماعی را یکی از عناصر مهم در شکل‌گیری تمدن اسلامی برشمرد و این ادعا با مطالعه تاریخی به خوبی قابل اثبات است؛ زیرا یکی از نقاط اساسی عزیمت از هر شکل تمدنی به شکل دیگر، تغییر در تمایلات، عاطفه‌ها و زیباشناسی اجتماعی است.

اربعین با خود گرایش و تمایل به ایثار و انفاق و گذشتن از منافع مادی و کسب اجر الهی و خشنودی اولیای الهی را به همراه دارد و رفتارها بر این اساس شکل می‌گیرد. در مواجهه با اربعین، نظام زیباشناختی جدیدی به محوریت قیام أباعبدالله علیه السلام شکل می‌گیرد و بر همین اساس هنرهای تجسمی و ادبیات را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد و بشر دل‌داده به افق ناسوتی حیات و زندگی سوداگرانه را متوجه افق ملکوتی و جنبه‌های متعالی زندگی می‌کند. این امر موجب می‌شود روح نظام سرمایه‌داری که بر محوریت خوش‌گذرانی و ثروت‌جویی

و کسب درآمد است، مخدوش شود و نظام متعالی رخ نماید که محوریت آن با انفاق و ایثار و کرامت انسان و عشق به بهترین بندگان خدا شکل می‌گیرد.

اندیشه‌های تمدنی براساس نظام گرایش‌ها و باورهای دینی و عقلانیت معرفتی برآمده از معارف و حیانی در قالب علم شکل می‌گیرد. اربعین به مثابه کنگره‌ای برای گردهمایی اقشار مختلف اجتماعی، که در پاره‌ای موارد حتی از چارچوب مذهب شیعه و دین اسلام فراتر می‌رود، می‌تواند ظرفیت‌هایی را که در شکل‌گیری اندیشه‌های تمدنی مؤثر است، فعال کند. این کنگره از سوئی محملی برای انتقال معارف دینی و اجتماعی (سیاسی، فرهنگی، اقتصادی) است و می‌تواند به تولیدات اندیشه‌ای در لایه‌های بنیادین، راهبردی و کاربردی منجر شود و از سوی دیگر عرصه‌ای فراخ و پرمسئله در ابعاد مختلف علوم انسانی است؛ ظرفیت‌های اندیشه‌ای و دانشی که در اربعین و با توجه به پیچیدگی‌ها و درهم‌تنیدگی جنبه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و حقوقی بروز و ظهور می‌کند.

نباید از نظر دور داشت که عراق، مهد یکی از تمدن‌های مهم در طول تاریخ بشر است و برنامه‌ریزی برای انتقال این معارف تمدنی و دانشی می‌تواند به استحصال ظرفیت‌های تمدنی راهپیمایی اربعین منجر شود. علاوه بر اینکه کنگره اربعین این ظرفیت را دارد که در برشوراندن تفکر در مسیر پیاده‌روی، نقش مهمی ایفا کند؛ ضمن اینکه مشاهدات و تأملات چند روز پیاده‌روی باعث افزایش تراکم معرفتی و اندیشه‌ای و تقویت عقلانیت معرفتی و اخلاقی و اجتماعی در تعاملات اجتماعی با اندیشه‌ها و گرایش‌های مختلف باشد.

بی‌تردید تحقق این مهم نیازمند سیاستگذاری و برنامه‌ریزی در نهادهای متولی است. دو موسم اربعین و حج، به دلیل ایجاد هم‌دلی و فراهم کردن زمینه‌های وسیع تعاملات اندیشه‌ای، می‌تواند زمینه مناسبی برای ایجاد این امر مهم باشد و کانون اصلی و مرکزی ایجاد هم‌فکری شود. باید از این فرصت طلایی به نحو احسن و بهینه استفاده کرد.

کارکرد تمدنی دیگر اربعین جهت‌دهی به سبک زندگی اسلامی و نزدیک کردن فرهنگ‌های مختلف به فرهنگ اصیل اسلامی است. اربعین می‌تواند مؤثرترین عامل مبادله فرهنگی و فکری، و محلی برای هم‌افزایی عناصر سازنده سبک زندگی و فرهنگ اصیل اسلامی در همه

زمینه‌های زندگی باشد. نمایندگان و رهبران مذاهب اسلامی باید با استفاده از این فرصت، آثار، اخبار و سیره پیامبر خدا را در زمینه‌های مختلف اعتقادی، سیاسی، اخلاقی، اقتصادی و اجتماعی بازگو کنند تا در این فرصت زندگی جمعی، که اشتراک در همه ساحات زندگی به وجود می‌آید، الگوهای خوب تربیتی شکل بگیرد و از بدعت‌ها گذر، و تقید به سنت‌های حسنه، بیشتر شود.

آنچه در همایش اربعین رخ می‌دهد، هم از نظر ایمانی و هم حبی و عشقی، کارکردهای تمدنی دارد. اربعین از یک سو حرکت و تمرینی ایمانی است که موجب افزایش ایمان می‌شود و نظام مناسبات انسانی را تنظیم می‌کند و در نتیجه باعث عمران و آبادانی جامعه مسلمین می‌شود. از سوی دیگر، در اربعین، با تأکید بر یک محبوب واحد، محبتی نسبت به همدیگر به وجود می‌آید و نظام مناسبات انسانی به شکل درستی سامان می‌یابد. صورت‌بندی چنین جامعه‌ای بر پایه معشوق و محبوب واحد باعث می‌شود «من»ها رنگ ببازند و همه به یک «ما» تبدیل شوند؛ یعنی وحدت اجتماعی بر پایه معشوق مشترک (بابایی، ۱۳۹۱، ص ۷-۲۴).

گوهر و هسته مرکزی تمدن، در اربعین جاری و صادق است. در حقیقت، معنوی و ایمانی بودن اربعین مانع از تمدنی بودن آن نمی‌شود؛ به بیان دیگر، اربعین پدیده خاصی است که در آن معنویت و مدنیت یکجا تجلی و تبلور پیدا می‌کند و تناقضات میان ماده و معنا برطرف می‌شود و امور مادی و دنیوی در پرتو حقایق معنوی سامان می‌گیرد. اگر اربعین و نظام مناسبات انسانی که در آن شکل می‌گیرد در نظام مناسبات انسانی مسلمین تسری پیدا کند، بی‌شک تمدن اسلامی در وضعیت معاصر امروز احیا می‌شود و به کمال می‌رسد.

ه) کارکردهای دینی و تربیتی: از کارکردهای فرهنگی اربعین، آثار تربیتی آن است. فرهنگ زیارت، علاوه بر ثواب‌هایی که در احادیث برای زائران ائمه بیان شده، کارکردها و آثار تربیتی نیز به همراه دارد. از جمله فوائد تربیتی زیارت می‌توان به این مسائل اشاره کرد: افزایش معرفت زائر و آموختن معارف دینی از خلال زیارتنامه‌ها، آشنایی با مقام امامان و تحکیم رابطه ولایی بین انسان با اولیای خدا، ارائه الگویی مناسب برای جامعه، زمینه‌سازی فضای مذهبی حرم‌های امامان و مزارها برای ترک گناهان و کسب فضائل.

اربعین حسینی پمپاژکننده معنویت و ایمان در عصر جاهلیت و ضلالت است؛ همان طور که در زیارت اربعین می‌خوانیم: «لَيْسَتْ نَقْدَ عِبَادِكَ مِنَ الْجَهَالَةِ وَ حَيْرَةِ الضَّلَالَةِ»؛ «امام حسین علیه السلام آمد» تا مردم را از جهالت و ضلالت نجات دهد». به تعبیر آیت‌الله جوادی آملی، امام حسین علیه السلام انسان را از جهالت، یعنی از نادانی و گمراهی تئوریک، و از حیرت ضلالت، یعنی از گمراهی عملی نجات دادند.

اگر بشر از حیث تئوریک به نظریه‌های سالم، و از حیث عملی به کارکردهای درست دست یابد، می‌تواند به هدایت، سلامت و آرامش برسد و اربعین برای این است که در عصر جاهلیت تئوریک و ضلالت کارکردی، بشر را به ایمان برساند و بنابراین اربعین نشان مؤمن است.^۱

نتیجه

مراسم باشکوه اربعین حسینی با حضور ملیت‌ها و مذاهب مختلف، کارکردهای بسیاری دارد که اندیشمندان ایرانی معاصر، برخی از این کارکردها را مطرح کرده‌اند. از کارکردهای سیاسی مراسم پیاده‌روی اربعین می‌توان به اقتدار آفرینی در سایه وحدت، نمایش امنیت عراق، وحدت‌بخشی به جهان اسلام، تقویت مناسبات میان ایران و عراق، پاسداشت یاد و خاطره امام حسین علیه السلام، تقویت هویت شیعی و زنده نگه داشتن و تقویت روح جمعی، و نیز استمرار مبارزات ائمه اطهار علیهم السلام در میان امت، احیای روحیه انتقام از ستمکاران با تبیین ظلم‌هایی که بر ائمه اطهار علیهم السلام و پیروان آنها در طول تاریخ رفته است، اشاره کرد. از کارکردهای اجتماعی اربعین حسینی نیز می‌توان موارد ذیل را برشمرد: انسجام اجتماعی (تقویت روح جمع‌گرایی)، تألیف قلوب و تقویت روح اخوت و همدلی در پرتو ذوب خودبینی‌ها و لغو تمایزات قومی، ملی و...، تقویت ارتباطات و مناسبات انسانی بر پایه محبت، صمیمیت، لطف، ایثار، انفاق و تعاون. از کارکردهای فرهنگی نیز می‌توان به همایش حرکتی فرهنگی، جهت‌دهی و شکل‌دهی تمایلات مؤمنانه، آشنایی با ظرفیت‌های گردشگری مذهبی و تبلور آموزه‌های مذهبی و دینی اشاره کرد.

۱. جهانگیری سهروردی، استاد کرسی اسلام‌شناسی دانشگاه حراره زیمبابوه به نقل از آیت‌الله جوادی آملی.

فهرست منابع

۱. بابایی، حبیب‌الله (۱۳۹۱). «اخوت انسانی و پیامدهای آن در عرصه جهانی»، مجله اسراء، شماره ۱۳.
۲. جمشیدی‌ها، غلامرضا و قبادی‌علیرضا (۱۳۸۶). «تحلیل جامعه‌شناختی از مراسم و مناسک دینی با تأکید بر مراسم عاشورا»، مجله تاریخ اسلام، شماره ۳۰.
۳. جهانگیری سهروردی، یحیی، قم، خبرگزاری شبستان.
۴. حسینی درمیان، غلامرضا، همایش بررسی تربیتی و روان‌شناختی پیاده‌روی اربعین، مشهد، دانشکده علوم تربیتی و درون‌شناختی، دانشگاه فردوسی مشهد.
۵. دورانت، ویل (۱۳۸۱). تاریخ تمدن، ترجمه احمد آرام، چاپ هشتم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
۶. ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۸۱)، «جایگاه شعائر مذهبی در حرکت احیای دینی امام خمینی»، فصلنامه حضور، شماره ۳۹.
۷. لوکاس، هنری (۱۳۶۶). تاریخ تمدن، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، آذرنگ.
۸. مؤسسه دیده‌بان (۱۳۹۴)، حمله وهابیون به پیام عاشورا در آستانه اربعین حسینی، مؤسسه راهبردی دیده‌بان، ۱۳۹۴/۸/۲۵.
۹. نصر، حسین (۱۳۸۲). برخورد تمدن‌ها و سازندگی آینده بشر (نظریه برخورد تمدن‌ها، هانتینگتون و منتقدانش)، ترجمه و ویراسته مجتبی امیری، تهران، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
۱۰. هانتینگتون، ساموئل (۱۳۸۲). نظریه برخورد تمدن‌ها، هانتینگتون و منتقدانش، ترجمه و ویراسته مجتبی امیری، تهران، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.